

خواندنی‌های نوباوگان ایران

کتاب کودک و نوجوان در نوشته‌های عصر قاجار

به کوشش و گزینش

سید علی کاشفی خوانساری

www.ketab.ir

ماه کتاب

سرشناسه: کاشفی خوانساری، سید علی، ۱۳۵۰ -، گردآورنده

Kashefei Khansari, Ali

عنوان و نام پدیدآور:

خواندنی‌های نوباوگان ایران:

کتاب کودک و نوجوان در نوشته‌های عصر قاجار /

به کوشش و گردآوری سید علی کاشفی خوانساری

مشخصات نشر:

تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری جهان کتاب، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۱۷۶ ص.

فروست: ایران ما؛ ۷

شابک: ۷-۴۷-۸۹۶۷-۸۹۶۷-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: نمایه.

عنوان دیگر: کتاب کودک و نوجوان در نوشته‌های عصر قاجار.

موضوع: ادبیات کودکان و نوجوانان (فارسی) -- ایران -- قرن ۱۳ ق.

موضوع: Children's literature, Persian -- Iran -- 19th century

ادبیات کودکان و نوجوانان (فارسی) -- ایران -- قرن ۱۳ ق. -- تاریخ و نقد

Children's literature, Persian -- Iran -- 19th century --

History and criticism

رده‌بندی کنگره: ۳۵۲۴PIR

رده‌بندی دیویی: ۸۰/۹۹۲۸۲۲۸

شماره کتابشناسی ملی: ۸۴۶۰۰۸۱

اطلاعات رکورد کتاب‌شناسی: فیا

انتشارات مؤسسه فرهنگی - هنری

جانه‌کتاب

خواندنی‌های نوبیا و کان ایران
کتاب کودک و نوجوان در نوشته‌های عصر قاجار

به‌کوشش و گزینش
سید علی کاشفی خوانساری

●
چاپ اول: ۱۴۰۰

تعداد: ۴۰۰ نسخه

●
همه حقوق محفوظ است.

●
تهران. صندوق پستی ۷۷۶۵-۱۵۸۷۵

تلفن: ۹۸-۹۷-۶۶۹۶۸۰

info@jahaneketab.ir

●
شابک: ۷-۴۷-۸۹۶۷-۶۰۰-۹۷۸

●
۵۵۰۰۰ تومان

فهرست

پیشگفتار / ۹

مقدمه / ۱۳

اعلان دولتی [اولین دستور سانسور کتب و مطبوعات] / ۲۱

[از رساله تربیت] / ۲۳

[مقدمه کتاب تأدیب الاطفال] / ۲۵

[مقدمه پاورقی «صحبت ساده طبعی و هینت»] / ۲۷

اعلان [خبر انتشار تأدیب الاطفال] / ۲۹

[از مقدمه کتاب تسهیل التعليم] / ۳۰

اعلان [خبر تجدید چاپ تأدیب الاطفال] / ۳۲

اعلان [خبر تجدید چاپ تعلیم الاطفال] / ۳۳

[از کتاب الف و بای مصور] / ۳۵

[از مقدمه مثنوی الاطفال] / ۳۶

[از مؤخره مثنوی الاطفال] / ۳۸

افاده مخصوصه [مقدمه کتاب احمد] / ۳۹

تقریض [ضمیمه کتاب احمد] / ۴۱

تقریض [ضمیمه کتاب احمد] / ۴۳

تقریض دیگر [معرفی روزنامه اختر درباره کتاب احمد] / ۴۶

اعلان [خبر چاپ کتاب میرزا حسن خان] / ۴۹

اعلان دیگر [معرفی کتاب دروس التحویه] / ۵۳

مقاله در تربیت اطفال / ۵۴

اعلان دیگر [معرفی کتاب تعریف امم و تعریف حیوانات مصور] / ۵۸

[از مقدمه اقبال ناصری] / ۵۹

[برتری روزنامه تربیت بر داستان‌های عامیانه] / ۶۳

ادای حق [معرفی کتاب جغرافیای معتمدالسلطان] / ۶۴

سفر هشتادروزه دور دنیا / ۶۶

[از مقدمه کتاب تاریخ عالم] / ۶۹

[خبر انتشار کتاب برگ سبز] / ۷۴

اعلام تاریخ ایران برای مکاتب و مدارس / ۷۵

صورت مکتوب جناب حاجی ملا عبدالرحیم تبریزی، مؤلف کتاب / احمد، به مدیر

مطبعة خورشید / ۷۷

[از مقدمه کتاب مستطاب چرا به این جهت] / ۷۸

[روزنامه تربیت متنی مناسب کودکان] / ۸۱

اعلان [خبر انتشار کتاب گنجینه انشا] / ۸۲

[معرفی کتاب کفایة التعلیم] / ۸۳

[از مقدمه هدایة التعلیم] / ۸۵

عنوان [خبر انتشار کتاب اجرومیه] / ۸۷

اعلان [معرفی کتاب فواید الصبیان] / ۸۸

اعلان [برتری روزنامه ادب بر کتب قدیمی] / ۹۱

اعلان [معرفی کتاب نخست‌نامه] / ۹۲

اعلان: کتاب رهبر دانش / ۹۳

[از مقدمه اخلاق مصور] / ۹۴

تقریظ / ۹۶

تأسف و تنبه [نقد مدارس و کتاب کودکان] / ۹۹

رسم‌المشق [بررسی کتاب عمادالکتاب] / ۱۰۳

اخطار [نقد رفتار یک ناشر کودک] / ۱۰۵

نقل از جراید خارجه ترجمه از مجله عالم اسلامی منطبعة پاریس [بررسی کتاب لغتنامه

لسان‌الصبیان] / ۱۰۶

[از مقدمه کتاب تاریخ عمومی] / ۱۰۸

اعلان [انتشار اخلاق مصور] / ۱۱۱

اخطاریه وزارت معارف، اداره تعلیمات عمومی / ۱۱۲

[اعلان چاپ دوم داستان شگفت یتیمان] / ۱۱۳

پیشگفتار

کودکان و تعلیم و تربیت ایشان از دیرباز یکی از دغدغه‌های اصلی اندیشه‌متدنان بوده‌اند. در میان نوشته‌های افلاطون و سقراط نکته‌های فراوانی درباره آموزش فرزندان و چگونگی پرورش آن‌ها می‌توان یافت. چنین نوشته‌هایی در میان آثار برجای‌مانده در ایران پیش از اسلام و همچنین تمدن اسلامی نیز فراوان است.

در دوره قاجار و پس از مواجهه ایرانیان با پیشرفت‌ها و دستاوردهای تمدن غرب این موضوع به یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های نخبگان جامعه بدل شد. کمتر روشنفکر یا نظریه‌پرداز ایرانی را می‌توان یافت که در آن دوره به مسائل کودکان و چگونگی علم‌آموزی ایشان و یا دور نگاه داشتن آن‌ها از رسوم و تعالیم خرافی و غیرعلمی حرفی نزده باشد. در میان راه‌های رهایی از عقب‌ماندگی و الزامات علم‌آموزی کودکان، حرف‌ها و اخبار مرتبط با کتاب کودک هم دیده می‌شود. مطالبی که می‌توان آن‌ها را نخستین نمونه‌های نقد و تحلیل و مباحث نظری درباره ادبیات کودک در میان آثار چاپی ایرانی محسوب کرد.

البته مطالب نظری درباره خواندنی‌ها و شنیدنی‌های کودکان (همان آثاری که امروزه آن را ادبیات کودک می‌نامیم و در قرون پیش «بچه‌خوانی‌ها» نامیده می‌شد) در زبان فارسی و فرهنگ ایرانی سابقه‌ای کهن دارد که نویسنده این سطور پیش‌تر در نوشته‌هایی به مواردی از آن اشاره کرده است. باین حال آنچه در مطبوعات فارسی‌زبان دوره قاجار می‌یابیم تا حد زیادی در مبانی و اهداف با آن پیشینه‌ها تفاوت دارد.

کتابی که در دست دارید گزیده و حصه‌ای است از صدها نوشته مختلف در این زمینه که از میان نشریات و کتب دوره قاجار فراهم آمده. نوشته‌هایی که اینجا گرد آمده نه الزاماً بهترین نوشته‌هاست و نه مهم‌ترین آنان. این نویسنده که در سه دهه گذشته درباره کودکان به خواندن و نوشتن مشغول بوده، به شکل پراکنده آنچه را در این زمینه یافته بود، گردآوری و یادداشت می‌کرد. تا آنکه چند ماه قبل پیشنهاد انتشار چنین

مجموعه‌ای از طرف مدیر فرهیخته نشریه جهان کتاب، جناب آقای مجید رهبانی مطرح شد و نویسنده نیز با شوق آن را پذیرفت.

✱

از زمان سلطنت سومین پادشاه قاجاری، محمد شاه تا برافتادن قاجاریان، کمی بیش از یک هزار عنوان نشریه در ایران منتشر شد که اکثراً به زبان فارسی بودند. به این‌ها باید ده‌ها نشریه فارسی خارج از کشور را افزود که از دوره فتحعلی شاه، ابتدا در هند و بعد در شهرهای مختلفی از اروپا، آسیای صغیر، قفقاز، مصر و... منتشر شدند.

درباره نشر کتاب هم باید گفت انتشار کتاب به زبان فارسی پیش از برآمدن قاجاریان ابتدا در اروپا و سپس در هند آغاز شده بود. چاپ کتاب فارسی در داخل خاک ایران از دوره فتحعلی شاه آغاز شد. اگرچه آمار دقیقی از کتاب‌های قاجاری در دست نداریم، می‌توان تعداد کل کتب قاجاری را حدود چهار هزار عنوان/چاپ برآورد کرد.

گزیده حاضر از دل این منابع فراهم آمده و البته قطعاً نتوانسته به بررسی همه این منابع توفیق یابد. نویسنده در همه این سال‌ها شاید از میان نشریات قاجاری حدود یک‌صد عنوان یا کمی بیشتر را شخصاً دیده باشد. اگر فرض کنیم در میان حدود چهار هزار عنوان کتاب قاجاری حدود چهارصد کتاب کودک و نوجوان داشته باشیم، از میان آن‌ها هم شاید یک‌صد عنوان شخصاً بررسی شده باشد. با این حال، نویسنده کوشیده از پژوهش‌های دیگر محققان این حوزه نیز بهره ببرد. مجموعه تاریخ ادبیات کودکان و نوجوانان، نوشته محمد مهدی محمدی و زهره قائینی که جلدهای سوم و چهارم آن به دوران قاجاریه اختصاص دارد، از آن جمله بوده است. همین‌طور کتاب ارزشمند اخبار و اعلان کتاب و کتابخانه نوشته مسعود کوهستانی‌نژاد و دیگر آثار ایشان؛ همچنین از راهنمایی‌های آقای سید فرید قاسمی سپاسگزارم.

با این حال آنچه می‌بینید گزیده‌ای است از یافته‌های این فقیر و نه تمام آن. در انتخاب نوشته‌ها ملاک مهم آن بوده که از خلال آن بتوان به نشانه‌هایی درباره تصور نویسندگان درباره ویژگی کتاب کودک مناسب و یا نامناسب پی بُرد. این نشانه‌ها در صفات به کاررفته، موضوعات مورد توجه، استدلال‌ها و... خود را نشان می‌دهد.

کوشیدیم گزیده‌ای نمایا و گویا به دست بدهیم و آنجا که لازم بوده حتی نمونه‌هایی از اخبار چند سطری را هم از قلم نینداختیم. نمونه‌ها را به ترتیب تاریخ نقل

و بر اساس نام پادشاهان هر دوره به فصولی تقسیم کردیم. از تغییر متن نوشته‌ها حتی آنجا که متن اصلی افتادگی داشته و یا بر اساس عرف امروز با اغلاط دستوری آمیخته بوده، پرهیز کردیم و به تلخیص مطالب با درج سه نقطه و امروزی کردن رسم خط بسنده کردیم. بیشتر این متن‌ها عنوان یا تیتَر مشخص و روشنی نداشته‌اند. اگر عنوان جدیدی برای نوشته‌ای برگزیدیم، با گنجانندن در گروه آن را از عنوان اصلی مجزا کردیم؛ اما در فهرست و همچنین نمایه کتاب امکان اطلاع از موضوع نوشته‌ها و جست‌وجوهای تخصصی را فراهم آوردیم. تحلیل اجمالی درباره‌ی این نوشته‌ها در مقدمه کتاب گنجانده شده است. فهرست منابع در پایان کتاب آمده و نمایه‌ای از نام اشخاص و کتاب‌ها را نیز به آخر این مجموعه افزوده‌ایم.

درباره نویسندگان مطالبی از این دست که باید ایشان را پیشروان نقد ادبیات کودک بنامیم، می‌توان از محمدحسین فروغی، ذکاءالملک اول به عنوان نویسنده‌ای با بیشترین تکرار و استمرار در معرفی و بررسی کتاب‌های کودکان یاد کرد. ظاهراً محبوب‌ترین کتاب برای منتقدان کتاب احمد، نوشته طالبوف است و بیشترین معرفی و حاشیه هم بر کتاب‌های مفتاح‌الملک و طالبوف نوشته شده و باید این دو را محبوب‌ترین نویسندگان ادبیات کودکان در دوره قاجار محسوب کرد. البته اگر اصلاً به کار بردن این عبارت صحیح باشد؛ زیرا با وجود انتشار چندصد کتاب کودکان قاجاری کمتر با نویسندگان حرفه‌ای کودکان برخورد می‌کنیم. از محدود نویسندگانی که در آن دوره به شکل مستمر به نوشتن برای کودکان پرداخته‌اند، می‌توان از محمود مفتاح‌الملک، خلیل ثقفی اعلم‌الدوله، نسیم شمال و میرزا حسن رشیدی یاد کرد.

در پایان جا دارد از دوستان و همکارانم خانم‌ها نرگس پدرام، فاطمه سادات میرصانع، مدیحه عدالت‌یار و مرجان بهیمانی که در سامان دادن به این یادداشت‌ها یاریگر بوده‌اند و همچنین از دوستان خوبم در انتشارات جهان کتاب تشکر کنم. امیدوارم این جزوه کوچک علاقه‌مندان به تاریخ و فرهنگ ایران و ادبیات کودک و نوجوان را به کار آید.

سید علی کاشفی خوانساری

تیرماه ۱۴۰۰

تهرانپارس